

OBRAZ YARATISHDA PSIXOLOGIK TASVIR VA BADIY MAHORAT

Ўzbekiston davlat jahon tillari universiteti, Ingliz tili 3 fakulteti

*Amaliy fanlar kafedrası o'qituvchisi **Kambarova Dilnoza Musakulovna***

Annotatsiya

Mazkur maqolada badiiy asarda obraz yaratish jarayonida psixologik tasvirning o'rnini, uning badiiy mahorat bilan uzviy aloqasi hamda qahramon ruhiyatini ochib berishning asosiy usullari tahlil qilinadi. Adabiy obraz insonning tashqi qiyofasi, xatti-harakati, nutqi, kechinmalari, dunyoqarashi va ichki ziddiyatlarini yaxlit holda ifodalovchi murakkab estetik hodisa sifatida qaraladi. Obrazning ishonarliligi va ta'sirchanligi ko'p jihatdan yozuvchining inson psixologiyasini badiiy talqin etish qobiliyatiga bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, psixologik tasvir qahramonning ichki dunyosini bevosita yoki bilvosita yoritish, uning ruhiy holatidagi o'zgarishlarni ko'rsatish, ong va hissiyot o'rtasidagi murakkab munosabatlarni badiiy shaklda ifodalash vositasi sifatida tadqiq etiladi. Maqolada ichki monolog, psixologik portret, tush, xotira, ruhiy detal, peyzaj, nutq, sukut, dialog, assotsiativ tasvir kabi vositalarning obraz yaratishdagi funksional imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, o'zbek adabiyoti namunalari asosida psixologik tasvirning tarixiy-estetik taraqqiyoti va badiiy mahorat masalalari umumlashtiriladi.

Abstract

This article examines the role of psychological depiction in the process of creating literary characters, its intrinsic relationship with artistic craftsmanship, and the principal methods of revealing a character's inner world. A literary character is viewed as a complex aesthetic phenomenon that integrally embodies a person's external appearance, behavior, speech, emotional experiences, worldview, and internal conflicts. The credibility and artistic impact of a character largely depend on the writer's ability to interpret human psychology through artistic means. From

this perspective, psychological depiction is analyzed as a means of directly or indirectly revealing a character's inner world, portraying transformations in their psychological state, and artistically expressing the complex interplay between consciousness and emotion. The article explores the functional potential of such artistic devices as interior monologue, psychological portraiture, dreams, memory, psychological detail, landscape, speech, silence, dialogue, and associative imagery in the creation of literary characters. It also provides a general overview of the historical and aesthetic development of psychological depiction and the role of artistic craftsmanship based on examples from Uzbek literature.

Аннотация

В статье рассматривается роль психологического изображения в процессе создания художественного образа, его органическая взаимосвязь с художественным мастерством, а также основные способы раскрытия внутреннего мира персонажа. Литературный образ рассматривается как сложное эстетическое явление, целостно воплощающее внешний облик человека, его поведение, речь, эмоциональные переживания, мировоззрение и внутренние противоречия. Убедительность и художественная выразительность образа во многом зависят от способности писателя глубоко осмысливать и художественно интерпретировать человеческую психологию. В этом контексте психологическое изображение исследуется как средство прямого или косвенного раскрытия внутреннего мира персонажа, отражения изменений его психического состояния, а также художественной передачи сложного взаимодействия сознания и эмоций. В статье анализируются функциональные возможности таких художественных средств, как внутренний монолог, психологический портрет, сон, память, психологическая деталь, пейзаж, речь, молчание, диалог и ассоциативное изображение в процессе создания художественного образа. Кроме того, на основе примеров

из узбекской литературы обобщаются вопросы историко-эстетического развития психологического изображения и художественного мастерства.

Kalit so‘zlar: obraz, psixologik tasvir, badiiy mahorat, qahramon ruhiyati, ichki monolog, psixologizm, portret, ruhiy detal, konflikt, xarakter, badiiy tafakkur.

Kirish

Adabiyotning asosiy tadqiqot obyekti inson va uning murakkab ruhiy olamidir. Badiiy asarda voqea-hodisalar, ijtimoiy munosabatlar, tarixiy jarayonlar yoki maishiy tafsilotlar tasvirlanar ekan, ularning barchasi oxir-oqibat insonning ichki va tashqi hayoti bilan bog‘lanadi. Shu sababli badiiy obraz yaratish masalasi adabiyotshunoslikning eng muhim va doimiy tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Yozuvchi voqelikni shunchaki qayta bayon qilmaydi, balki uni inson idroki, hissiyoti va tasavvuri orqali qayta yaratadi. Natijada hayotiy shaxs badiiy obrazga, real kechinma esa estetik hodisaga aylanadi. Badiiy obrazning mukammalligi uning faqat tashqi jihatdan batafsil tasvirlanganida emas, balki ichki dunyosi, ruhiy motivatsiyasi va psixologik harakatlari ishonarli ifodalanganida namoyon bo‘ladi. O‘quvchi qahramonning nima qilganinigina emas, nima sababdan aynan shunday qilganini, uning qaroriga qanday kechinmalar ta’sir etganini, qanday ichki ziddiyatlar bilan yuzlashganini ham his qilishi lozim. Bunday imkoniyatni yaratishda psixologik tasvir alohida ahamiyat kasb etadi. Psixologik tasvir deganda qahramonning ichki kechinmalari, ruhiy holati, fikr va hissiyotlari, ong oqimi, xotiralari, qo‘rquv va umidlari, ikkilanishlari hamda ma’naviy izlanishlarini badiiy vositalar yordamida ifodalash tushuniladi. Psixologik tasvir bevosita qahramonning o‘y-xayollari va ichki monologi orqali berilishi mumkin. Shu bilan birga, u tashqi harakat, nutq, mimika, sukut, qarash, predmet yoki tabiat manzarasi orqali bilvosita ham ifodalanadi. Demak, psixologik tasvirning imkoniyatlari bevosita ruhiy holatni nomlashdan ancha keng bo‘lib, u badiiy matnning barcha qatlamlariga singib ketishi

mumkin. Badiiy mahorat esa yozuvchining hayot materialini tanlash, umumlashtirish, tipiklashtirish, individual xarakter yaratish va uning ruhiyatini estetik jihatdan ishonarli ifodalash qobiliyatidir. Yozuvchi inson psixologiyasini qanchalik chuqur anglamasin, agar uni badiiy shaklda ifodalash mahoratiga ega bo'lmasa, qahramon tasviri sxematik va sun'iy ko'rinishi mumkin. Shuning uchun psixologik tasvir va badiiy mahorat bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. Adabiyot nazariyasida obraz tushunchasi keng ma'noda voqelikning badiiy shaklda qayta yaratilishini anglatadi. Biroq adabiy obraz deganda ko'pincha inson obrazi, ya'ni muayyan xarakter va individual xususiyatlarga ega bo'lgan badiiy qahramon nazarda tutiladi. Qahramon badiiy asarning markaziy komponentlaridan biri bo'lib, syujet harakati, konflikt, g'oya va kompozitsion qurilish ko'pincha uning faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Inson obrazi murakkab tuzilishga ega. Unda tashqi va ichki belgilar birlashadi. Tashqi belgilar qahramonning ko'rinishi, kiyimi, yurish-turishi, xatti-harakatlari va nutqida namoyon bo'lsa, ichki belgilar uning dunyoqarashi, xarakteri, hissiyotlari, ma'naviy mezonlari, xotiralari va fikrlash tarzini o'z ichiga oladi. Badiiy obrazning hayotiyliги aynan mana shu ikki qatlamning uyg'unligi bilan belgilanadi. Qahramonning tashqi ko'rinishi uning ruhiy holatidan uzilgan holda tasvirlansa, obrazning badiiy imkoniyatlari cheklanib qoladi. Masalan, yozuvchi qahramonning yuzidagi rang o'zgarishi, ko'z qarashi, qo'llarining titrashi yoki yurishidagi o'zgarishni tasvirlash orqali uning qo'rquvi, hayajoni, iztirobi yoki ikkilanishini bevosita aytmasdan ham anglatishi mumkin. Bunday usul badiiy psixologizmning muhim ko'rinishlaridan biridir. Obrazning ichki hayoti esa ko'pincha qarama-qarshiliklar orqali ochiladi. Inson bir vaqtning o'zida bir-biriga zid bo'lgan hislarni boshdan kechirishi mumkin: sevgi va nafrat, umid va qo'rquv, ishonch va shubha, burch va istak, kechirim va qasos kabi holatlar shaxs ruhiyatining murakkabligini belgilaydi. Yozuvchi ana shu ziddiyatlarni ko'rsata olgan taqdirdagina qahramon tirik va ishonarli xarakterga aylanadi. Psixologik tasvir adabiy qahramonning ruhiy jarayonlarini badiiy ifodalashga

asoslanadi. Inson ruhiyati ko‘z bilan ko‘rinmaydi. Shu sababli yozuvchi uni bevosita emas, balki til va badiiy detal orqali namoyon qiladi. Psixologik tasvirning murakkabligi ham shunda: yozuvchi moddiy jihatdan ko‘rinmaydigan hodisani o‘quvchiga his qildirga olishi kerak. Psixologik tasvirning ikki asosiy shaklini ajratish mumkin: bevosita va bilvosita psixologik tasvir. Bevosita psixologik tasvirda qahramonning fikrlari, kechinmalari, xotiralari va ruhiy holati muallif yoki qahramonning o‘zi tomonidan aniq ifodalanadi. Masalan, “u bundan qattiq qo‘rqdi”, “uning ko‘nglini shubha egalladi” kabi ifodalar qahramon ruhiyatini bevosita izohlaydi. Bilvosita psixologik tasvir esa ruhiy holatni tashqi belgilar orqali anglatadi. Qahramonning sukut saqlashi, bir nuqtaga uzoq tikilishi, gapini tugata olmasligi, qo‘llarining titrashi, xonada u yoqdan bu yoqqa yurishi yoki deraza oldida uzoq turishi uning ruhiy kechinmasini ifodalashi mumkin. Bunday tasvir o‘quvchini faol idrokka undaydi. Badiiy psixologizmning kuchi ko‘pincha aynan bilvosita tasvirda namoyon bo‘ladi. Chunki yozuvchi o‘quvchiga tayyor ruhiy xulosa bermaydi. Aksincha, u qahramonning xatti-harakati va ruhiy belgilarini taqdim etadi, o‘quvchi esa ular asosida qahramon ichki dunyosini anglaydi. Bu usul badiiy matnning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi. Portret adabiy obraz yaratishning an’anaviy vositalaridan biri bo‘lsa-da, u faqat tashqi ko‘rinishni ifodalash bilan cheklanmaydi. Psixologik portret qahramonning tashqi belgilarini uning ruhiy holati bilan bog‘lab beradi. Yozuvchi ko‘z qarashi, yuz ifodasi, tabassum, ovoz ohangi, qo‘l harakati kabi mayda detallar orqali ichki kechinmani ko‘rsatishi mumkin.

Badiiy mahorat aynan detalni tanlash va undan ortiqcha foydalanmaslikda ko‘rinadi. Har bir detal o‘z vazifasini bajarmasa, tasvir ortiqcha yuklanib qoladi. Shu sababli psixologik tasvirda ixchamlilik va semantik zichlik muhim estetik tamoyildir.

Obraz yaratish badiiy ijodning eng murakkab va mas’uliyatli jarayonlaridan biridir. Chunki yozuvchi qahramon orqali insonning tashqi hayotini emas, uning ichki dunyosini ham aks ettiradi. Inson ruhiyati esa doimo harakatda, ziddiyatli va ko‘p qatlamli hodisadir. Shu sababli mukammal obraz yaratishda psixologik tasvir

alohida o‘rin tutadi. Psixologik tasvir qahramonning fikr, hissiyot, xotira, qo‘rquv, umid, ikkilanish va qarorlarini badiiy ifodalash imkonini beradi. Uning ichki monolog, dialog, sukut, portret, ruhiy detal, peyzaj, xotira, tush va assotsiativ tasvir kabi shakllari qahramon ruhiyatini turli rakurslardan ochishga xizmat qiladi. Bu vositalarning samaradorligi esa ularning shunchaki qo‘llanishida emas, balki syujet, konflikt va xarakter rivoji bilan organik bog‘lanishida namoyon bo‘ladi. Badiiy mahorat psixologik tasvirning estetik qiymatini belgilovchi asosiy omildir. Yozuvchi inson tabiatini chuqur anglab, ruhiy jarayonlarni hayotiy va ishonarli ifodalashi, qahramonning individual xususiyatlarini muhit bilan bog‘lashi, tashqi va ichki belgilarni uyg‘unlashtirishi kerak. Ayniqsa, ruhiy detal va bilvosita psixologik tasvir yordamida o‘quvchiga tayyor xulosa bermasdan, uni qahramon ruhiyatini mustaqil anglashga undash badiiy mahoratning muhim ko‘rsatkichidir. O‘zbek adabiyotining taraqqiyot jarayoni ham psixologik tasvirning tobora takomillashib borganini ko‘rsatadi. Mumtoz adabiyotdagi ruhiy kechinmalarning poetik ifodasidan tortib, zamonaviy nasrdagi ichki monolog, ong oqimi va subyektiv bayongacha bo‘lgan jarayon inson shaxsini badiiy anglash imkoniyatlarining kengayganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, psixologik tasvirni faqat qahramonning ichki monologi bilan chegaralash to‘g‘ri emas. Inson ruhiyati uning nutqi, sukuti, qarashi, xatti-harakati, muayyan predmetga munosabati, tabiatni idrok etishi va boshqa qahramonlar bilan munosabatida ham namoyon bo‘ladi. Shu sababli psixologik tasvir butun badiiy matnning ichki semantik tizimi sifatida qaralishi lozim. Umuman olganda, obraz yaratishda psixologik tasvir va badiiy mahorat o‘zaro uzviy bog‘liq ikki estetik hodisadir. Psixologik tasvir qahramonning ichki hayotini badiiy jihatdan namoyon etsa, badiiy mahorat ana shu ruhiy jarayonlarni hayotiy, ta’sirchan va estetik jihatdan mukammal shaklga keltiradi. Yozuvchi inson ruhiyatining murakkabligini chuqur anglab, uni ixcham, aniq va obrazli vositalar orqali ifodalaganida, qahramon oddiy syujet ishtirokchisidan mustaqil badiiy shaxs darajasiga ko‘tariladi. Bunday obraz

esa o'quvchi xotirasida uzoq vaqt saqlanib, badiiy asarning g'oyaviy-estetik ta'sirini belgilaydi. Shunday qilib, psixologik tasvir badiiy obrazning ichki mohiyatini ochuvchi muhim vosita, badiiy mahorat esa ushbu vositadan samarali foydalanishning estetik shartidir. Ularning uyg'unligi natijasida insonning individual qiyofasi, ma'naviy olami va ruhiy evolyutsiyasi ishonarli hamda ta'sirchan tarzda namoyon bo'ladi. Bu esa badiiy adabiyotning insonni anglash, uning ichki dunyosini tadqiq etish va ma'naviy tajribasini estetik shaklda ifodalashdagi beqiyos imkoniyatlarini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Quronov D. **Adabiyot nazariyasi asoslari**. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 310 b.
2. Umurov H., Nasirov A. **Adabiyotshunoslik nazariyasi**. – Samarqand, 2021.
3. Quronov D. **Adabiyot nazariyasi asoslari**. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021. – 311 b.
4. **Adabiyotshunoslik nazariyasi**: o'quv-uslubiy majmua. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, 2023.
5. Hamrayev K. **O'zbek hikoyasi genezisi** // *O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy to'plami*. – Toshkent, 2023.